

Själens erotiska sjukdomar botas aldrig

Hur sexualitet definieras och omskapas i läkarvetenskapliga texter

Inger Ehn Knoblock

Under 1900-talets gång har läkare deltagit i debatterna kring hetero- sexualitet och homosexualitet. Attityder till och lagstiftning mot ho- mosexualitet har vanligtvis föregåtts av diskussioner och vetenskap- liga inlägg i läkartidningar, utredningar, samlevnadsböcker och dylikt. Denna artikel skall behandla läkarvetenskapens föreställningar om homosexualitet från 1900-talets början fram till mitten av 1940-talet då homosexuella handlingar mellan vuxna avkriminaliserades. Resonemanget kommer i första hand att in- riktas på hur homosexualitet, ur ett genusperspektiv, har skildrats i läkarböcker, samlevnadslitteratur samt medicinska tidskrifter. Syftet är att analysera vissa tankesystem kring homo- respektive heterosexuallitet i den medicinvetenskapliga debatten. En undersökning av dessa opinionsbildare och samhällsdebattörer, i framför allt sociala frågor, kan därför öka kunskapen om hur statens intentioner, mål och utformning av lagstiftning har påverkats.

Skribenter i *Allmänna svenska läkartidningen*, utgiven av den 1903 bildade Allmänna svenska läkarföreningen, uttryckte oro inför avvikande sexualitet, särskilt homosexualitet, framför allt under 1900-talets två första decennier. Frågor som debatterades var bland annat vad homosexualitet beror på och vad man som läkare kunde göra för att bota homosexuella. Sexualiteten i sig — den heterosexuella — behövde varken botas eller förklaras annat än när samhälls- moralen hotades eller ifrågasattes. Heterosexualliteten som fundament i det moderna samhällsbygget är ett återkommande inslag i dessa läkarvetenskapliga texter.

I ett nummer av *Allmänna svenska läkartidningen* 1909 recenserades juristen Wilkes danska artikel om homosexualitet av Victor Wigert som var psykiater och hospitalläkare. Wilkes artikel hade ursprungligen publicerats i *Tidskrift för Retsvidenskab* 1908 och byggde på resultatet av en stor rättegång mot ho- mosexuella i Köpenhamn några år tidigare.¹ Artikeln behandlade i huvudsak homosexuella män, men Wilcke ägnade även lesbiska viss uppmärksamhet. Författaren var övertygad om "att homosexualiteten icke blott är en medfödd

abnormitet, utan den kan också förvärfvas och innebär således en smittofara" (Wigert 1909 s 517).

Att homosexualiteten var smittsam var ett återkommande tema bland de lä- kare som uttalade sig i frågan en bra bit in på 1900-talet. En rad skribenter gav uttryck för ängslan och till och med skräck inför vad som skulle hända om fler ungdomar kom i kontakt med homosexuella. Tanken var att varje ung individ präglades åt det ena eller andra hållet sexuellt. Ett flertal läkare menade att det till och med kunde dröja fram till 25-årsåldern innan en individ var definitivt sexuellt präglad. Wigert betonade vikten av att ungdomar rörde sig bland hete- rosexuella individer, annars kunde följden bli att "om könslivet i ungdomsåren drages åt orätt håll, kan det under hela livet anta en homosexuell karaktär" (Wigert 1909 s 518). Man kan påstå att Wigert gjorde sig till talesman för alla de människor som kände oro inför vart det svenska samhället var på väg. För- ändringarna var både många och djupgående. Storstrejken var ett faktum 1909, rösträttsrörelsen flyttade fram sina positioner, kvinnors och mäns uppgifter var inte längre lika självklara, arbetslösheten var ett stort politiskt problem, liksom emigrationen. Wigerts attityd till homosexualitet bör ses mot bakgrund av dessa dramatiska samhällsförändringar. Frågor kring sexualiteten blev därmed en del av de sociala frågor som det offentliga samhället hade att ta ställning till. Ho- mosexualitet sågs som en hotfull avart och den homosexuella människan upp- visade en rad oönskade karaktärsdrag:

med perversiteten följer en benägenhet för lögn och opålitlighet som tar sig uttryck icke blott i ord utan också i gärningar: oredlighet i affärer, småstöldar och bedräge- rier (Wigert 1909 s 519).

Detta var karaktärsdrag som inte alls passade in i visonen om ett bättre, välor- ganiserat och disciplinerat samhälle.

Än mera dubbeltydig blev homosexualiteten då författaren behandlade lesbiska och skrev att "det är helt säkert icke tilltalande för en sund människas tanke- gång" med kvinnlig homosexualitet. Den uppfattades dock kanske inte lika hotande för det heterosexuella samhället som manlig homosexualitet eftersom författaren ansåg att orsakerna till att kvinnor var tillsammans med det egna könet var att de i brist på bättre sökte sig till en kvinna. Då hade kvinnan möjlighet att tillfredsställa sina sexuella behov utan att riskera några allvarliga följder (Wigert 1909). Det var alltså inte fråga om något oåterkalleligt tillstånd. Mannens kvalitet, plikt-känsla, ansvarskännande och förmåga att bemöta en kvinna med ömhet och till och med väcka hennes erotiska behov skulle tvärtom kunna vara en lösning på det lesbiska dilemma.

Föreställningarna om homosexualitet i de artiklar och läkarböcker som kom ut i början av 1900-talet tycks inte bygga på några uttalade teorier eller under-

sökningar kring sexualitet i allmänhet och homosexualitet i synnerhet. Det rör sig snarare om föreställningar kring de vanligt förekommande dikotomierna — kvinna och man, ond och god, sjuk och frisk.

Psykoanalysen som förklaringsmodell

Sigmund Freuds psykoanalytiska teorier om homosexualitet framskymtar dock mellan textraderna och blir ännu tydligare från 1920-talet och framåt. Freuds betydelse gäller kanske främst hans så kallade förförelseteori i modifierad form. Med Freuds intåg på den psykologiska scenen förändras föreställningarna om människans "natur". Tidigare hade hon delats upp i ond eller god. Nu förklarades den mänskliga karaktären som antingen frisk eller sjuk — människan patologiserades och i viss mån blev hon också befriad från ansvar.

Freuds idéer och psykoanalytiska teorier har som bekant präglat den västeuropeiska debatten om och synen på människan och hennes själsliv. Hans kliniska fall har lästs, tolkats och omtolkats. Man skulle till och med kunna hävda att Freud är hjärnan bakom konstruktionen av den moderna människans psykologiska struktur.

Feministiska psykoanalytiker och forskare har dock på skilda sätt kritiskt bemött några av Freuds mera kontroversiella idéer, t.ex. oedipuskomplexet, förförelseteorin och sexualteorin. Den amerikanska psykoanalytikern Joyce McDougall har för sin del nyligen ifrågasatt Freuds teorier om homosexualitet i sin studie *Kärlekens många ansikten* (1996), där hon analyserar den kvinnliga sexualiteten och framför allt den lesbiska kvinnans svårigheter.

En stor del av debattinläggen och artiklarna koncentreras på den manliga homosexualiteten. Detta förhållande försvårar naturligtvis möjligheterna att analysera attityderna till lesbiska. Hur dessa problem kan lösas återkommer jag till.

Den debatt som förekom i *Allmänna svenska läkartidningen* uppvisade alltså påverkan från Freuds teorier kring homosexualitet. Talet om homosexualitet som smittsam kan härledas ur Freuds s.k. förförelseteori, som i det här sammanhanget innebär att en ung människa av en homosexuell person kan förledas eller förföras till att bli homosexuell eller i alla fall utföra homosexuella handlingar. Förförelseteorin behandlade i huvudsak den heterosexuella individen, men den har också präglat föreställningarna om homosexualitetens ursprung. Freud hävdade att ett barns libido måste väckas för att barnet skulle kunna känna några sexuella känslor eftersom det inte var biologiskt moget för att göra det annars (Bergenheim 1994).

I november 1915 höll doktor Emanuel af Geijerstam ett föredrag inför Göteborgs Läkaresällskap med titeln "Några ord om homosexualitet från psykoanalytisk synpunkt". Föredraget publicerades 1916 i *Allmänna svenska läkartid-*

ningen. Geijerstam hade tidigare under sin läkargärning förhållit sig skeptisk till Freud och hans psykoanalytiska teorier, men vid denna tidpunkt hade han accepterat Freuds idéer fullt ut. Geijerstam tillhörde en av de första i Sverige som accepterade Freuds teorier om det mänskliga psyket och var således en unik röst vid denna tidpunkt. Hans inställning till sexualiteten var öppen och fördomsfri. Han ansåg att Freuds sexualbudskap var befriande och stimulerande och att det fanns anledning att betona sexualitetens betydelse i neuros-sammanhang vilket Freud hade gjort (Luttenberger 1989). Centralt för Geijerstam var frågan om homosexualitetens natur och om den kunde botas. Han gick igenom de vanligaste argumenten och återopade skilda europeiska auktoriteter, framför allt tyska. Han hade själv arbetat med att bl.a. försöka bota homosexualitet via hypnos, men tvivlade nu på att det överhuvudtaget var möjligt att bota "äkta homosexualitet". Läkare som var påverkade av Freud skilde alltså på "äkta homosexualitet", som var en del av individens natur, och "pseudo-homosexualitet", vilken ansågs vara förvärvad.² Freud menade att det inte var särskilt troligt att man skulle kunna fördriva homosexuella känslor via psykoanalys. Om det däremot handlade om en person som var "pseudohomosexuell" — eller bisexuell — så skulle psykoanalysen kunna vara till hjälp för att locka fram de slumrande heterosexuella känslorna. De psykoanalytiska anhängarna förklarade homosexualitetens "uppkomst" på följande sätt:

Att de, som senare blir inverterade, under sina första barndomsår genomgår en fas av intensiv men kortvarig fixering till kvinnan (vanligen modern): Efter att ha övervunnit denna fixering identifierar de sig med kvinnan och tar sig själva till sexualobjekt [...] och uppsöker ungdomliga män, som liknar dem själva, och som de sedan älskar, så som modern älskat dem (Freud 1942/1983, s 23).

Geijerstam anslöt sig till dessa teoretiska förklaringar av homosexualitetens ursprung. Han argumenterade även för att det inom varje homosexuell person fanns ett stråk av heterosexualitet, både i form av fantasier och verklighetsbaserade förälskelser. Men långt ifrån alla homosexuella som gick i analys kom i framtiden att ge heterosexualiteten någon större plats. Det vanliga var istället att analysanden, tillsammans med analytikern, sökte svar på hur homosexualiteten uppstått och hur man skulle leva med den. Med andra ord så betraktades den som förvärvad. Föräldrarnas del i barnets sexuella utveckling och identitet diskuterades ingående i de psykoanalytiska kretsarna. Beroende på om analytikern eller läkaren förklarade individens sexualitet utifrån narcissismen eller oedipuskomplexet, ställdes antingen modern eller fadern i fokus.

Anton Nyström - ett undantag

I början av 1920-talet recenserade Jacob Billström läkaren Anton Nyströms

bok *Om homosexualitet och hermafroditi* (1919) i *Allmänna svenska läkartidningen*. I boken diskuterade Nyström bland annat:

frågan om huruvida homosexualiteten är att anse som ett funktionellt degenerations-tecken och en yttring av ett neuropsykopatiskt tillstånd och [Nyström] säger att han [...] funnit homosexualitet hos många till kropp och själ fullkomligt friska personer (Billström 1920 s 76).

Nyström hävdade även att homosexualitet rymmer samma sorts känslor som heterosexualiteten och han skrev så här i sin bok:

den kan tillställa utvecklandet av alla hjärtats ädla rörelser, som den heterosexuella kärleken förmår frambringa [...] den homosexuella kärleken är därför ingen lastbarhet, kan ej anses som otukt mot naturen och är således ej straffbar enligt lagen (Nyström s 15).

Nyström ansåg inte att man skulle försöka bota homosexualitet. Den var som den var, men om en individ uppvisade tecken på att vara bisexuell så kunde psykoterapi "åstadkomma en gynnsam effekt". Nyström hade ett inkännande förhållningssätt gentemot homosexuella och till det motstånd och de fördomar de mötte från allmänheten och inte så sällan även från läkarvetenskapen. Enligt recensenten Billström ansåg Nyström att samhället istället borde ägna sig åt att upplysa allmänheten om viktiga frågor "där hyckleriet och förföljelsen tillsammans med okunnigheten dragit mängder av lidande över oskyldiga människor och ibland drivit dem till suicidium" (Billström 1920 s 78).

För Anton Nyström var det således viktigare att skydda homosexuella människor från förutfattade meningar och diskriminering än att förklara och diagnosticera homosexualitet. Nyström var för övrigt en kontroversiell person i läkarkretsar. Politiskt tillhörde han socialliberalerna och hans verksamhetsfält sträckte sig utanför sjukhusvärlden genom ett starkt engagemang i socialreformatoriska frågor (Lutterbergen 1989).

Några få men betydelsefulla debattörer bidrog till att föreställningarna om homosexualitet förändrades i någon mån under 1920-talets gång. Magnus Hirschfelds studier av framför allt manlig homosexualitet i Tyskland fick stor betydelse. Hans beräkningar av antalet homosexuella individer i en population bidrog till att humanisera de läkarvetenskapliga attityderna till homosexualitet. En av de humana företrädarna var Anton Nyström, som ansåg att homosexualitet aldrig kunde vara straffbart och argumenterade för att lagen skulle avskaffas. Det skulle dock dröja nästan 25 år innan homosexuella handlingar mellan vuxna avkriminaliserades i Sverige.

Men det fanns naturligtvis de som hävdade den direkt motsatta åsikten och menade att homosexualitet var ytterst avvikande från det normala och att inte

minst kvinnans naturgivna och lämpliga öde var det heterosexuella äktenskapet. A.G. Tansley som skrev *Den nya psykologin och dess förhållande till livet* (1924) menade att homosexualiteten var en rest från barndomen då barnet ännu inte definierat sin sexualitet. Kyssar och smekningar mellan medlemmar av samma kön som, enligt Tansley, var så vanligt bland kvinnor

måste betraktas såsom homosexuella manifestationer, emedan dessa uttrycksätt äro naturliga komplement till den heterosexuella föreningen, och tydligen äro lämningar av de infantila försöken att finna sexuellt uttryck (Tansley 1924 s 254).

Dessa rester spelar vanligtvis ingen roll för de normala (heterosexuella) psykena och bör

alltså betraktas endast såsom en svag spillra av barndomens diffusa sexualitet, kvardröjande i psykiska organisationer, som icke äro biologiskt användbara (Tansley 1924 s 255).

Tansley karakteriserade kvinnans könsdrift i vaga ordalag. Passivitet, ja näst intill naivitet var "den kvinnliga sexuella naturens" särdrag. På det hela taget skildrades kvinnan och hennes sexualitet, om den ens nämndes, som dunkel och undangömd. Hennes lust — oavsett inriktning, osynliggjordes och förnekades. Ytterligheten — den otyglade driften — fanns dock, om än mera sällsynt än den slumrande lusten.

Det märks att Sigmund Freud varit en av Tansleys inspiratörer. Freud hävdade ju att människan föds sexuell, varken hetero- eller homosexuell. I en senare fas av barnets utveckling präglas dess sexuella läggning och det leder till att barnet så småningom utvecklas till att bli en mogen sexuell individ.Psykoanalysen kunde ge upphov till skilda förklaringar. Å ena sidan fanns det de som ansåg att psykoanalysen kunde både förklara och i vissa fall bota homosexualitet. Å andra sidan hävdade en del läkare att den inte var möjlig att bota även om den hade sin grund i barndomens upplevelser. Dessa tolkningar kunde ibland användas till att fördöma den homosexuella individen.

Tansley menade alltså att en "ömhetsinstinkt" vanligtvis fanns mellan moder och barn och att den under vissa förhållanden utvecklades till homosexualitet både på det fysiska och det psykiska området. Även om det aldrig gick så långt kunde denna upptagenhet — utsugningen av kvinnans könsenergi — leda till att det inte blev tillräckligt kvar för utvecklingen av de normala seksualkonstruktionerna, något som resulterade i att kvinnan kände motvilja mot äktenskapet eller i alla fall i motvilja mot normala sexuella förhållanden till mannen. Den könsenergi som Tansley talade om kunde också riktas in på en strävan efter ett mera självständigt liv och inte nödvändigtvis ett homosexuellt sådant. Om så var fallet kunde kvinnan väckas till att leva ett heterosexuellt liv

även om Tansley betvivlade att det blev lika lyckligt som om kvinnans sexuella liv hade blivit *väckt* under ungdomen.

Men den kvinna vars sexuella organisationer blivit starkt utvecklade efter homosexuell linje synes knappast kunna vara i stånd att senare leda sin könsenergi in i normala heterosexuella kanaler (Tansley 1924 s 256).

Kvinnan var således av passiv natur och fordrade att något eller någon utifrån påverkade inriktningen på hennes driftsliv.

Strängt taget behandlar den största delen av mitt material den manliga homosexualiteten. Men en inte alltför ringa del är könsneutral, det vill säga det framkommer inte direkt om skribenten syftar på kvinnlig eller manlig homosexualitet. Det är komplicerat. Jag skulle kunna dra den slutsatsen att när läkare, recensenter eller forskare skriver om homosexualitet i allmänna ordalag så handlar det om manlig homosexualitet. Lämnas den generella nivån skrivs detta ut — och det än mera annorlunda och extrema uppträder: kvinnlig homosexualitet. Det är en möjlig tolkningsvariant. En annan är att homosexualitet oftast debatteras och analyseras just som en könsneutral sexualitet, något som då gäller både kvinnor och män. Det senare har jag dock svårt att övertygas om eftersom skribenterna ofta använder uttryck som *maskulint* eller *feminint* när olika karaktärsdrag skall förklaras eller förstås och då främst olika egenskaper hos homosexuella män. Ytterligare ett argument mot en sådan tolkning är att mannen — det maskulina — framhålls som en förebild. Dessutom tycks en och annan ha vissa förbehåll kring kvinnor och homosexualitet. Kvinnans eventuellt erotiska dragning till det egna könet anses inte vara fullt så fränstötande som när det gäller män.

De kvinnor som led brist på "könsenergi" drömde ofta om ett självständigt liv. Illustration från Bram Stokers: *Idols of Perversity*, Oxford University Press 1984, s 296. Med tillstånd från förlaget.

Här är jag dock tveksam till hur detta skall tolkas. Troligen är lesbiska inte lika hotfulla för samhället av två skäl. För det första kan en heterosexuell man göra något åt kvinnans tillfälliga känslomässiga förvirring. För det andra betraktades kvinnans sexualitet som både passiv och allt emellanåt slumrande; därför ses kvinnans lust som foglig och stillsam. Förändringspotentialen och fromheten till trots fanns en problematisk sida hos kvinnor som föredrog att älska med kvinnor — de hotade barnafödandet.

Sammantaget uppvisar den läkarvetenskapliga debatten mellan åren 1900 och slutet av 1920-talet en dubbeltydighet när det gäller homosexualitet och homosexuella. De första åren av 1900-talet var en tid då begrepp som perversion, onormalt och sjukligt användes för att "förstå" homosexualiteten. Den relaterades också hela tiden till den *normala* heterosexualiteten — kärleken mellan kvinna och man. Man kan möjligen påstå att homosexualiteten användes som hotbild för att förstärka heterosexualitetens gränser och överordnade ställning i uppbyggandet av det moderna västeuropeiska samhället. Men homosexualiteten användes inte bara för att förstärka idealbilden av den heterosexuella familjen, utan den fick även fungera som en illavarslande bild av den komplicerade lusten som allt emellanåt framställdes i dramatiska ordalag. Lusten kunde vara glupande, ohälsosam, själsligt outvecklad, het och lidelsefull. Här vidgas plötsligt perspektivet och nu problematiseras inte bara homosexualiteten utan sexualiteten i sig — den avklädda driften. Homosexualiteten kunde med andra ord vara i tjänst som Svarta änkan som sög ur samhället dess mognad, sundhet och välanpassade lust.

Den homosexuelle passade in i motsatstänkandet: friskt — sjukt och i det avvikande: perverst — degenererat. Makten att definiera vad som var lämpligt sexuellt och driftmässigt fanns hos dessa läkare och medicinska vetenskapsmän liksom bland lagstiftare och politiker. Här kan man misstänka att de definierade människans sexualitet och könsbehov lite olika beroende på var de befann sig i samhällshierarkin. Flertalet av dem strävade säkerligen åt samma håll, nämligen att skapa ett sunt, välorganiserat samhälle där också intimsfären skulle få sitt självklara utrymme och sina tydliga gränser. Målkonflikten handlade snarare om den människosyn och de politiska ställningstaganden som dessa debattörer stod för och kärnfrågan, "Vad ska vi göra med lusten?", fick därmed skilda svar.

Försvaret för det annorlunda

Läkarkåren och de medicinska vetenskapsmännen representerade ofta en socialliberal inställning till människan, där humanistiska värden hade en framträdande position. Denna grupp stod också för ett slags nyfikenhet att granska och fördjupa sig i det mänskliga psyket och de var förmodligen tämligen öppna

och toleranta gentemot det annorlunda, i detta fall homosexualitet. På så vis kan läkarkåren allt emellanåt framstå som en grupp som försvarade det annorlunda. Den inriktningen utvecklas framför allt under 1930-talet då Havelock Ellis kommer med sin banbrytande studie *Sexuell psykologi* (1934). Ellis' arbete bidrog till att öka kunskapen om och förståelsen för homosexualitet. Hans undersökning har för övrigt fortsatt att påverka sexualdebatten en stor del av 1900-talet. Havelock Ellis uttrycker sig motsägelsefullt då han skriver om homosexualitet. Hans språk både förtydligar och döljer värderingar av homosexualitet. Valet av beteckningar och formuleringar belyser skilda aspekter av homosexualitet och betonar eller avgränsar en speciell aspekt av den. Ellis' text framstår dels som "objektiv" vetenskaplig information, dels som ett symbol-system som via språkliga uttryck berättar om värderingar och tankar kring homosexualitet. Han definierade homosexualitet som en avvikelse för att skilja den från "normal heterosexuallitet" — en "abnorm avvikelse och ändå tycks den bereda större tillfredsställelse än någon annan avvikelse kan skänka" (Ellis 1934 s 204). Ellis benämner homosexualiteten som annorlunda i jämförelse med den normala heterosexualliteten, alltså är homosexualitet onormal, ja till och med en abnorm avvikelse. Samtidigt poängterar han att homosexuella är både normala och intelligenta precis som heterosexuella människor (vilka är den självklara utgångspunkten). Det tycks som om Ellis kämpade med en kliven pennspets. Ordvalet styr alltså framställningens perspektiv och i viss mån mottagarens läsupplevelse.

Enligt Ellis betraktade inte den homosexuelle sig som något problem. Sällan sökte han sig till någon läkare eftersom det inte fanns något behov av att bli annorlunda — botad. Den homosexuelle var nog med att inte dra på sig offentlighetens ljus eller bli upptäckt av polisen, vilket var en anledning till att man inte kände till hur många som var homosexuella. Från och med 1930-talet blev det allt vanligare att försöka uppskatta antalet homosexuella i befolkningen och gissningarna varierade från 1 procent upp till 5 procent av populationen.

Ellis studerade även i vilka samhällsklasser som homosexualitet främst förekom och fann att det var ungefär lika utbrett i arbetarklassen som i den bildade medelklassen. Men han tillade att motviljan mot homosexualitet var mindre bland de lägre samhällsklasserna.

Bland kvinnorna tycktes homosexualiteten knappast vara mindre vanlig även om den var svårare att upptäcka.

De mest påtagliga fallen påträffas visserligen kanske inte så ofta bland kvinnor som bland männen, men i gengäld synas de mindre utpräglade fallen vara desto vanligare bland kvinnor (Ellis 1934 s 206).

Han undersökte också yrkestillhörighet bland homosexuella och hävdade att:

homosexualitet är icke vidare vanligt bland vetenskapsmän och läkare, den är vanligare bland författare och konstnärer och påträffas ofta inom skådespelarvärlden. Den tycks också vara speciellt vanlig bland frisörer, kypare och uppapperskor (Ellis 1934 s 206).

Ellis citerade även andra forskare som hade studerat homosexualitet och nämnde en Hamilton som intervjuat 100 gifta kvinnor och funnit att endast 44 av dem kunde förneka varje minne av homosexuella lekar under barndomen. Dessutom uppgav 23 av dem att deras vänskapliga förhållanden till personer av samma kön även hade innefattat retning av könsdelar. Katherin Davids hade intervjuat 2 200 kvinnor varav en tredjedel hade medgett att de haft "intensiva känslöförbindelser med andra kvinnor" och knappt en tredjedel att "de hade deltagit i homosexuella lekar under barndomen". Hälften av dem hade i vuxen ålder helt upphört med detta (Ellis s 207f).

1930-talet var det decennium som på allvar uppmärksammade homosexualiteten vetenskapligt och en stor tvistefråga var om den var medfödd eller förvärvad. I linje med dåtidens vetenskapliga utveckling, där ras och hygien, sunt och friskt, var betydelsefulla undersökningsvariabler, utfördes även liknande kontroversiella rasbiologiska studier av homosexuella människor. Tidigare ansåg man inom läkarvetenskapen att homosexualitet var förvärvad, det vill säga en last, i allmänhet som resultat av onani, sexuella excesser eller suggestion under barndomen. Men i takt med den ökande forskningen om homosexualitet började allt fler vetenskapsmän att betrakta den som medfödd. Nästa tvistefråga var huruvida den var sjuklig eller degenererad, en fråga som ju också debatterades under 1910- och 20-talen. Ellis ansåg dock att det rörde sig om en avvikelse och att de homosexuella individerna kunde vara friska och normala även om de ofta visade spår av mindre neurotiska rubbningar — något som för övrigt Sigmund Freud menade att alla "friska" människor gjorde. Enligt beräkningar av Ellis m.fl. under 1930-talet tillhörde flertalet homosexuella friska familjer, men det förekom i omkring 40 procent av fallen vissa drag av sjuklighet eller abnormitet inom familjen — excentricitet, alkoholism och nervkänslighet etc. Det allmänna hälsotillståndet var gott, endast 8 procent var utpräglad sjuka.

Även om Havelock Ellis mer eller mindre ville avdramatisera homosexualiteten och strävade efter att få flertalet att betrakta den som normal, gav han även prov på intressanta och förvånande föreställningar om homosexuella kvinnor och män. Flera av dessa epitet känner vi igen från dagens debatt där lesbiska framställs som halvmän och bögar som feminiserade. Ellis karakteriserar lesbiskas fysik på följande sätt:

Bland kvinnliga homosexuella finner man i allmänhet drag, som påminna om en manlig inställning och själsläggning. Könsorganen äro hos båda könen ibland över-

utvecklade eller kanske oftare underutvecklade och närma sig i någon mån den barnsliga typen. Hos kvinnor kan det förekomma en utveckling av struphuvudet som påminner om det manliga liksom även hypertrichosis (onormalt stark hårväxt) (Ellis 1934 s 216).

Andra karakteristika gäller endast män medan vissa är mer könsneutrala:

Manliga homosexuella personer äro understundom oförmögna att vissla. Hos båda könen bevaras ofta ett anmärkningsvärt ungdomligt utseende ända in i vuxen ålder. En speciell förkärlek för grönt (som under normala förhållanden är en favoritfärg huvudsakligen hos barn och framför allt hos flickor) kan ofta iakttagas. En viss dramatisk fallenhet är inte ovanlig, liksom även benägenhet för fåfånga och till att pryda och smycka sig. Många av dessa fysiska och psykiska karaktärsdrag kunna anses tyda på en viss grad av barnslighet (Ellis 1934 s 217).

Reglering av sexualiteten

Sigmund Freud och hans psykoanalytiska teorier har haft stor betydelse för hur sexualitet definierats i det offentliga läkarvetenskapliga samtalet. Hans idéer har inte så sällan använts på ett motsägelsefullt sätt och gett upphov till varierande tolkningar av sexualitetens väsen. I denna diskurs har "det manliga" varit påtagligt närvarande i förståelsen av homosexualitet och av kvinnlig könslighet. Läkarvetenskapen har under en stor del av 1900-talet gjort homosexualitet och kvinnligt driftsliv till ett problem. Talet om kvinnans sexualitet har innehållit begrepp som sinnligt, barnsligt, lidelsefullt och glupande. Men när dessa uttryck även skall gälla homosexualitet har de kompletterats med andra termer som exempelvis avvikande, abnorm och sjuklig. Den manliga heterosexuella diskursen, som den framkommer i materialet, förklarar således inte bara homosexuellas lust och könsbehov utan också heterosexuella kvinnors. Vid en ytlig betraktelse var det alltså dessa kategoriers lust som var det centrala problemet. Men bakom dessa idéer och åsikter fanns kanske ett annat bekymmer, nämligen den heteromaskuliniserade driften. De refererade debattörerna gav ju uttryck för hur oroande lusten var. Den hotade inte bara den heterosexuella mannen utan också samhällets grundpelare med sin okuvliga kraft. Kanske bidrog den till att förstärka osäkerheten kring hur den "nya" mannen skulle vara. Den traditionella rollen för mannen var på väg att ersättas. Att maskulinitet kopplades till fysisk styrka och praktisk kompetens var inte längre lika självklart. Kraven på och talet om den "nya" maskuliniteten kan ha bidragit till att motståndet mot eller rädslan för homosexualitet förstärktes då den heterosexuella mannens funktion inte var lika given.

Den lesbiska kvinnan och hennes val kunde också framstå som skrämmande och som ett ifrågasättande av den heterosexuella mannens betydelse varigenom aversionen mot homosexuella stärktes. Under 1900-talets första hälft blir homosexuella kvinnor och män "betraktade genom ett särskilt vetande", en speci-

ell tidsbunden vetenskap som begär en tydlig identitet och som påverkar hur homosexuella blir bemötta och värderade av omvärlden (Beronius 1991 s 113). Även heterosexualiteten granskas och dess tidigare självklara utrymme minskas. Sexualiteten detaljregleras. Människans lust klassificeras och sexualitetens scen rymmer nu allt fler aktörer.

Noter

1. Assessor Julius W. Wilcke hade 1906-07 varit åklagare i den stora s.k. Aae-Albertiaffären, där han gjort sig känd för sina hänsynslösa förhörsmetoder, och fortsatte sedan han avkopplats från målet att vid opinionsmöten föra kampanjen vidare mot främst manliga homosexuella. Red:s anm.
2. Teserna om äkta resp. förvärvad homosexualitet hade tidigare lanserats av de äldre tyska sexualitetsforskarna, som Johann Ludwig Casper och inte minst Richard von Krafft-Ebing.

Litteratur

- Bergenheim, Åsa (1994): *Barnet, libido och samhälle: om den svenska diskursen kring barns sexualitet 1930-1960*, Umeå 1994.
- Beronius, Mats (1991): *Genealogi och sociologi: Nietzsche, Foucault och den sociala analysen*, Stockholm 1991.
- Billström, Jacob (1920): "Bokanmälan", *Svenska läkartidningen* 1920:3.
- Ellis, Havelock (1934): *Sexuell psykologi: sexuell biologi, könsdriften under barnåren, sexuella avvikelser, erotiska symboler, homosexualitet, äktenskap, konsten att älska*, Stockholm 1934.
- Freud, Sigmund (1942/1983): *Sexualteori. Tre studier i sexualteoretiska frågor*, Stockholm 1942/1983.
- Geijerstam af, Emanuel (1916): "Några ord om homosexualitet från psykoanalytisk synpunkt. Efter ett föredrag i Göteborgs Läkaresällskap nov. 1915", *Allmänna svenska läkartidningen* 1916:3.
- Luttenberger, Franz (1989): *Freud i Sverige: psykoanalysens mottagande i svensk medicin och idédebatt 1900-1924*, Stockholm 1989.
- McDougall, Joyce (1996): *Kärlekens många ansikten. En psykoanalytisk undersökning av sexualiteten*, Stockholm 1996.
- Nyström, Anton (1919): *Om homosexualitet och hermafrodit. Belysning av missförstådda existenser*, Stockholm 1919.
- Tansley A.G (1924): *Den nya psykologin och dess förhållande till livet*, Stockholm 1924.
- Wigert, Victor (1909): "Ur den senare facklitteraturen. I.W. Wilcke: Om homosexualitet", *Allmänna svenska läkartidningen* 1909:27.

Summary

The study discusses medical science and its idea of homosexuality during the first half of this century. It deals with the different explanatory categories that were used to explain why a person became gay. The study, with its gender perspective, shows that the homosexual by definition was a man who threatened heterosexual society.

Inger Ehn Knobblock är fil.dr i historia och forskarassistent i humanistisk kvinnovetenskap i Umeå. Hon arbetar med en studie av det svenska offentliga samhällets syn på homosexuella från 1940-talet fram till idag. Hon är vidare uppsatshandledare för studenter som behandlar homosexualitet ur skilda aspekter. Våren 1998 skall hon tillsammans med Svante Norrhem leda en doktorandkurs om "Homosexualitet, samhälle och genus. Några nedslag i tiden 1700 till våra dagar".

"Hur kunde Selma skildra kärleken så passionerat?"

Svante Norrhem

...hur kunde Selma Lagerlöf med sådan intensitet skildra passionerad kärlek? Hon som sedan barnsben var låghalt och som på balerna aldrig blev uppjuden av kavaljerna? (VärmF 10.3.86) Hon skaffade aldrig någon man. Kanske var hon ockuperad av sin osalige faders löjtnantshjärta. Som kejsaren av Portugalien av sin dotter [...] Hon har ju valt bort allt det som så många kvinnor i hennes romaner strävar efter, kärleken till en man, moderskapet (Upp&ner 96).

Selma blev 'fröken Lagerlöf' [...] på bygden talar man om att Selma som tonårsflicka hade en kärleksaffär med en bondson. Men pojkens far satte käppar i hjulen (Upp&ner 96). En enda gång hade hon upplevt hur murarna mellan henne och livet hade rämnat i en förälskelse. Men det blev aldrig något giftermål av och istället för en lycklig herrgårdfru fick världen en stor författare (VärmF 10.3.86).

Citaten ovan sammanfattar den klassiska myten om Selma Lagerlöfs privatliv. Om den handikappade flickan som inte fick dansa och som i sin ungdom hade en olycklig kärlek, och som slutligen valde att leva ensam resten av sitt liv. Hennes förmenta ensamhet är beroende av hennes relation till män: bondsonen alternativt bruksarvtagaren hon aldrig fick, eller fadern som ockuperade hennes hjärta. Utan man blir en kvinna ensam är slutsatsen och kanske också budskapet. Citatet som utgör artikelns rubrik kan i så fall tyckas relevant: hur kunde hon som aldrig upplevt tvåsamhet med en man veta så mycket om passion? Eller om man så vill: hur kunde hon som bara levde med kvinnor veta något om kärlek?

Selma, Sophie och Valborg

På Mårbacka i Värmland bodde Selma Lagerlöf delar av året från det att hon köpt tillbaka gården 1908 fram till sin död 1940. Under långa tider hade hon sällskap av antingen Sophie Elkan (d 1921) eller av Valborg Olander (d 1943). Förutom i Mårbacka hade Selma Lagerlöf egen bostad i Falun, och i Stockholm hade hon eget rum i Valborg Olanders lägenhet.

Mårbacka har hela tiden från Selma Lagerlöfs livstid varit ett omtyckt utflyktsmål, och särskilt på somrarna är strömmen av svenska och utländska turister som vandrar genom rummen i den lilla herrgården strid. Guiderna berättar om gårdens historia, om livet på Mårbacka under Selmas tid, om pigornas